

Introducció

La natura del llenguatge no pot ser explorada apropiadament per un tipus de psicologia que se centra en l'individu. Tampoc no s'adequa al corrent majoritari de la sociologia que fins ara ignora la informació paradigmàtica que requereix el complex «coneixement, llenguatge, memòria i pensament». Més tard o més d'hora esdevindrà necessari l'examen crític de l'actual divisió del treball entre les ciències humanes o socials.

Norbert Elias

L'obra que teniu a les mans té com a motivació fonamental la comprensió dels processos de contacte lingüístic¹ tal com s'han produït en el marc europeu —o, en tot cas, occidental— causats, en especial, per les decisions dels poders polítics i pels moviments migratoris entre les diferents àrees lingüístiques. Essent, com es pot veure fàcilment, les dues grans causes de la complexa situació sociolingüística contemporània a les zones històriques de llengua catalana, són, alhora, macrofactors igualment presents en multitud d'altres casos semblants. Com mai anteriorment, i ja sigui per separat o bé conjuntament com en els casos catalans, les decisions polítiques en matèria lingüística i les migracions han produït arreu, en especial els darrers 150 anys, situacions més o menys conflictives de contacte lingüístic amb efectes d'extraordinària importància per a la linguodiversitat del planeta.

Estudiar, però, el fet de la diversitat i el contacte lingüístics humans i de les seves conseqüències socioculturals és una empresa complexa i de dificultats no fàcilment resolubles. Només, per exemple, aclarir la terminologia i dotar-nos de termes

1. D'acord amb Aracil (1982:24) he preferit d'usar tothora el terme «contacte lingüístic» més que no pas el de «bilingüisme», que ha esdevingut un rètol excessivament polisèmic i confusionari, i a més, de caràcter estàtic. De «contacte lingüístic» se'n pot fer, així, un concepte ampli en el marc del qual podem posar en connexió fenòmens dinàmics tan interrelacionats com l'estandardització i la substitució lingüístiques, però habitualment tractats de manera separada.

unívocs i clarament definits per tal de començar a veure-hi clar en la intricada realitat sociolingüística no és ja una tasca fàcil. La polisèmia i els significats socials que es generen a l'entorn de termes com ara «llengua», «dialecte» o «vernacle», la confusió entorn de «bilingüisme» o «diglossia», les discussions sobre determinades opcions de política lingüística educativa, la diversa significació segons els autors de conceptes com ara «normalització lingüística», els enfrontaments legals i ideològics respecte del *nom* de determinades formes de parlar (p. ex., «català» vs. «valencià»), etc. poden deixar perplex i astorat el ciutadà més despert i atent. El sociolingüista es veu abocat, per tant, a una imprescindible revisió crítica dels termes amb què descrivim la realitat i, si cal, a una tria o a una aportació de nous conceptes que puguin resultar més inequívocs i aclaridors respecte de la realitat que hom vol tractar de comprendre més rigorosament i objectivament.

Per tant, contacte entre què, exactament? Per poder avançar de manera menys confusa usem habitualment en sociolingüística el rètol de *varietat* lingüística, amb l'objectiu de superar les extraordinàriament connotades dicotomies tradicionals entre «llengües» i «dialectes». Donat que les definicions populars d'aquests termes no ajuden pas a l'aclariment de la categorització de la realitat —què és una «llengua»? En què es distingeix, de fet, d'un «dialecte»?— el terme neutre de «varietat» pot donar compte de qualsevol conjunt de formes lingüístiques organitzades al servei de la comunicació humana. L'adjectivació, aleshores, ens ajudarà a determinar si es tracta d'una varietat *vernacular* o *col·loquial* (o «geogràfica» o «social») o bé d'una varietat *estàndard* convenientment planificada, oficialitzada i socialment ja consagrada (o encara no) com a modalitat lingüística habitual de la comunicació pública i formal d'una determinada societat².

Alerto d'entrada el lector encara poc familiaritzat en aquests temes sobre el fet que molt sovint les varietats estàndards prescrites —allò que popularment s'entén com la «llengua francesa» o l'«idioma alemany», per exemple— són percebudes com si es tractessin dels codis originaris dels quals provenen els anomenats «dialectes», que foren formes mal parlades i, per tant, incorrectes, de les suposades «llengües». En realitat, el procés és ben bé a l'inrevés. No són els «dialectes» els que provenen de la «llengua» sinó que, si de cas, és l'«estàndard» normatiu el que ha pres la majoria de les seves formes d'alguna o algunes varietats vernaculars. Excepte probablement el cas de l'hebreu contemporani —en què es va vernacularitzar un cert «estàndard» escrit ja existent des de l'antiguitat— totes les varietats lingüístiques actuals, estandarditzades a través d'un procés més o menys formal i conscient de planificació (sòcio)lingüística, provenen de les varietats dialectals que les proveeixen de les seves formes bàsiques, i no pas al contrari. És, doncs, un equívoc, pensar que una persona que usa una varietat vernacular genuïna i sense formes atribuïbles a la influència de codis forasters, parli «malament» i «incorrectament» la «llengua x» en les seves converses quotidianes informals. No és que parli incorrectament; parla, simplement, en una varietat geodialectal o sociodialectal que pot presentar diferències respecte de les decisions normatives adoptades per a la configuració de la varietat declarada estàndard.

2. Per a un aprofundiment en la conceptualització dels conjunts de formes lingüístiques, vg. Gregory & Carroll (1986).

De fet, aquestes varietats —les dialectals o col·loquials, i les estàndards— poden coexistir —i, sovint, així ho fan més o menys inestablement segons els casos— en una distribució adequada de funcions, no exempta, però, d'interinfluències mútues. Així, els vernacles —més o menys modificats per l'estàndard— poden continuar usant-se en les funcions comunicatives informals interindividuals mentre que als estàndards —sovint amb certes adaptacions com a mínim fonètiques als vernacles nadius segons les regions— els correspondrien les funcions públiques formals i, de manera especial, com és obvi, les escrites i les d'abast supralocal. Així, el fenomen lingüístic humà és indissolublement *ahora* un fet individual, social i polític que ha de ser estudiat des de la consciència d'aquestes complexes interrelacions, produïdes en el marc de l'ecosistema sociocultural i històric de cada comunitat humana.

La comprensió d'aquest tipus de fenòmens no és pas, com he dit, una tasca fàcil ni planera. La gran quantitat d'elements que hi participen i les seves intricades interrelacions en fan un objecte no fàcilment aprehensible ni explicable. L'absència, a més, de paradigmes i concepcions aptes i clarament desenvolupats per poder ser aplicats a aquestes situacions, agreuja encara més el problema i fa que les teoritzacions que en puguin emergir puguin ser encara no perfectament formulades i, en alguns punts, encara poc nítides. És ben cert que els darrers 30 anys els estudis sociolingüístics han avançat de manera molt considerable de manera que disposem avui d'un conjunt de dades i de reflexions teòriques no gens menyspreable. Cal dir també, però, que, en tant que disciplina, la sociolingüística no ha arribat encara a disposar de models teòrics unificats i potents capaços de donar compte amb rigor i claredat dels fenòmens de què s'ocupa³. Com deu ser normal en un camp relativament encara jove, els estudis sociolingüístics constitueixen avui un conglomerat divers i polícrom d'aportacions que, tot i que comencen a seguir determinades línies i escoles teòriques més o menys ben implantades, resten encara massa incomunicades i poc o gens integrades en els seus postulats conceptuals i teòrics.

En aquest marc, el present treball es planteja, doncs, no solament avançar en la comprensió global i integrada dels esmentats processos de contacte lingüístic sinó també estimular i fer camí cap a la fonamentació i integració teòrica des d'una aproximació interdisciplinària i multidimensional que pugui també ser una contribució en favor d'un paradigma sociolingüístic unificat i comú. L'estratègia per construir-lo no serà pas una pura fusió de les aportacions de les diferents línies sinó un plantejament més global que, incardinat amb la resta de les disciplines científiques més innovadores contemporàniament, permeti la integració harmònica de les diferents aproximacions sociolingüístiques en un enfocament unitari ampli i profund que duguí al màxim acostament amb la realitat. Els materials per a confegir aquesta aproximació unificada han estat trets de tot arreu on s'ha vist algun element interessant i pertinent. La física teòrica, l'ecologia, la filosofia de la ciència i de la ment, l'antropologia, la sociologia fenomenològica i processual, les ciències cognitives, la

3. En aquest aspecte s'assembla a la situació de l'ecologia tal com la descriu Ramon Margalef: «hi ha pocs principis generals i la ciència apareix descomposta en diverses àrees, i en cada una es formulen principis deslligats. Realment es va acumulant molta informació, però potser es fan menys progressos en relligar el conjunt. (...). Fa falta insistir en la recerca de principis generals». (*Comunicacions* (U.B.) 15, desem. 1992, p. 13).

ciència política, la pragmàtica, la història, la teoria de sistemes, les aproximacions a la complexitat i, òbviament, la mateixa sociolingüística dialoguen i s'interpenetren en aquest intent integrador.

Contra l'estudi tradicional del fenomen lingüístic des d'una òptica que separa les varietats lingüístiques dels seus contextos bio-psico-sòcio-polític-cultural i en fa objectes especialitzats existents en el buit, la perspectiva eco-sociolingüística parteix del fet que les estructures lingüístiques no viuen deslligades de les seves funcions socials—*l'existència de la matèria és indissoluble de la seva activitat*, ens diu Einstein— i que cal situar-les ecològicament en relació amb els subsistemes i suprasistemes que en determinen l'existència si hom vol entendre adequadament les seves vicissituds. Aquesta proposta vol posar les bases, per tant, d'un enfocament integratiu des de la complexitat—*distingir sense desunir* (Morin)— que, tot i recollint les aportacions de les aproximacions tradicionals a l'estudi dels sistemes lingüístics, en superi el marc i les faci avançar cap a una visió més interrelacionada amb la resta de factors socioculturals coexistents, per tal de poder comprendre molt més adequadament el fenomen lingüístic com a realitat global.

Una de les qüestions fonamentals que hi ha dessota de tot l'estudi és la interrelació existent entre les formes lingüístiques usades en les comunicacions orals col·loquials—*individualitzades*, en terminologia de J.C. Corbeil— i les utilitzades en les comunicacions formals i escrites—anomenades *institucionalitzades*. Com és que hi ha molts casos que evolucionen cap a l'abandonament de les formes usades històricament en les comunicacions individualitzades i el seu reemplaçament per les de les institucionalitzades, i, en canvi, situacions en què això no es dona—per tal com les varietats coexisteixen en distribució funcional— és encara avui una pregunta sense una resposta gaire clara. Conèixer, doncs, les (inter)influències dels diferents elements que hi intervenen i els diferents tipus d'evolucions i processos a què donen lloc, és un repte al qual intento contribuir en la mesura de les meves possibilitats.

L'existència de les varietats lingüístiques és concebuda des del punt de vista ecosistèmic⁴, tot postulant que són mantingudes, canviades o substituïdes segons les vicissituds dels factors socioculturals que participen en la seva producció. La seva estructura, doncs, serà determinada per les funcions socials que siguin necessàries per al grup humà que n'és usuari. Com assenyala Lieberson, «cada canvi en la societat pot ser vist com un factor que exerceix una nova influència en l'estat de les llengües en contacte, que pot portar a un nou equilibri lingüístic si no ocorren altres canvis» (1970:11). Parlar, per tant, serà vist com un subconjunt de l'acció humana, susceptible d'adaptar-se a les exigències canviants de l'ecosistema en què visquin els individus. Aquests, però, podran igualment intervenir en la modificació de l'evolució del seu medi, per tal d'intentar modificar-lo al seu favor.

El contacte dels grups lingüístics serà igualment enfocat no com un fenomen binari sinó ternari, d'acord amb la perspectiva ecològica que concep la relació entre,

4. Margalef (1991) anomena «ecosistema» «un nivell de referència format per individus vius discontinus, juntament amb els materials que resulten de la seva activitat (...) així com la matriu o entorn físic en què estan inclosos i on es desenvolupa la seva activitat».

per exemple, dues espècies, tenint sempre en compte el *medi* on es desenvolupa la relació. Aquesta perspectiva és enormement important per entendre, en especial, el contacte per migració, donat que ens fa veure la necessitat de no prendre en consideració només els dos grups en presència sinó l'estructura de l'entorn, que resultarà decisiva per a l'evolució de la situació.

Convençut de la importància que els nous paradigmes ecològics i holístics poden tenir per al desenvolupament de noves imatges i metàfores que ens facin comprendre més aprofundidament la realitat, haig de confessar que jo, com molts d'altres, hem estat socialitzats i educats en una altra paradigmàtica que no fa ara gaire fàcil la modificació dels hàbits de pensament. No estic segur, doncs, que després d'haver introduït algunes idees d'aquesta nova imatgeria, el lector trobi que les he aplicades encertadament a les diverses temàtiques que després tracto. (No fóra la primera vegada que, per exemple, algun alumne o participant en alguna conferència, em fes adonar d'alguna incongruència entre les idees enunciades com a bàsiques i algun paisatge construït per tal d'entendre alguna àrea concreta de la realitat)⁵. Encara que vagis alerta, no és mai fàcil el control dels models de base ja instaurats inicialment en el cervell.

El lector es troba amb una obra que pren com a punt de partida la màxima que l'observador és indèstria d'allò observat. En el primer capítol, l'apartat que obre el llibre desenvolupa breument, doncs, un seguit d'idees i principis a l'entorn dels principis de provisionalitat del coneixement científic i d'aproximació ecosistèmica i contextual. L'afirmació bàsica fóra que per tal d'entendre el funcionament d'un fenomen determinat cal veure'n les connexions amb els seus entorns d'existència, donada la imbricació dels elements de la realitat. Dos són els contextos bàsics dels sistemes de comunicació lingüística dels humans, és a dir, de les varietats lingüístiques: el cervell/ment, d'una banda, i l'ordre sociocultural, de l'altra. L'intent de l'obra, serà, doncs, explorar algunes de les relacions de les varietats lingüístiques amb aquests dos contextos, tot intentant contribuir a la comprensió dels fenòmens macrodinàmics del contacte lingüístic.

Un altre principi assajat ha estat el de considerar que els distints ordres i fenòmens de la realitat configuren una totalitat interrelacionada, de manera que no existeixen només interinfluències circulars entre dues variables sinó un conjunt d'interaccions dinàmiques que formen interpenetradament la realitat. Els fenòmens, doncs, mentals, interaccionals, col·lectius, polítics, lingüístics, etc., es donen simultàniament i entrelaçadament de forma que l'un constitueix l'altre i viceversa. Per materialitzar la imatge he recorregut a la metàfora de la música per tal com ens permet de visualitzar diferents plans d'un mateix fenomen unitari i que alhora existeix en la seva seqüencialitat, és a dir, en el temps.

Dibuixat un mínim paisatge polinivellat i implicat dels contextos mental i sociocultural, l'atenció se centra després en els grans processos dinàmics en què tenen

5. Tampoc no sóc pas jo el primer a pensar que podria ser interessant d'aplicar una visió ecològica, global i multidimensional sobre els contactes lingüístics. Autors com ara Lluís V. Aracil, Stanley Lieberman, Einar Haugen, William F. Mackey o Rafael L. Ninyoles i d'altres ho han fet, dient-ho o no explícitament. També Carme Junyent ha pensat en una Eco-Lingüística, tot i que potser amb un sentit no exactament igual al propugnat des d'aquestes pàgines. De fet, la perspectiva ecològica pot donar lloc a molts diferents treballs sobre el camp lingüístic.

lloc els fenòmens més habituals de contacte lingüístic: la regulació política de l'estandardització de la comunicació lingüística i els moviments migratoris. En el primer cas, no solament he descrit les seves diverses etapes de configuració sinó també he intentat tractar els importantíssims efectes històrics que aquest procés ha produït, com ara l'anivellament dialectal, la diglòssia i la substitució lingüística. En el segon, els desplaçaments de població entre àrees lingüístiques són examinats de manera global, per tal d'entendre, en especial, les característiques pròpies d'aquest tipus de processos, diferenciades, en part —tot i que amb similituds— de les produïdes en els casos de minorització lingüística per subordinació política, freqüents en els fenòmens esmentats de regulació política de l'estandardització lingüística. Són examinades de manera separada les situacions en què la població migrant és, però, políticament dominant pel fet de procedir del grup ètnico-lingüístic que controla les institucions —si més no principals— de l'Estat en què té lloc el desplaçament, amb la consegüent evolució diferenciada dels altres casos.

Els processos de normalització lingüística són analitzats posteriorment des d'una òptica global, tot incloent aquells casos en què la població de la comunitat socio-política que emprèn el procés és homogènia —tot i que ja pot registrar alts índexs de substitució lingüística interna— com aquells altres en què han existit irrupcions migratòries que han trencat l'homogeneïtat cultural prèvia.

En el darrer capítol, el cas català és estudiat de manera general, tot distingint-hi, però, els diferents processos de contacte lingüístic que s'hi donen de manera interrelacionada i entrelaçada: l'estandardització i l'extensió de l'ús del codi autòcton, la bilingüització —formal i informal— de la població de L1 catalana i de L1 castellana, cadascuna en la llengua de l'altra, i l'evolució de les relacions intergrupals, que pot dur a casos de substitució lingüística en un i altre conjunt. Com ja he assenyalat anteriorment, en la situació catalana, s'han donat històricament —i, en les últimes etapes històriques, de forma simultània— les dues grans causes del contacte lingüístic: la difusió dels estàndards estatals per àrees lingüístiques minoritzades i els moviments migratoris de grans proporcions, i, a més, des de l'àrea lingüística majoritària i políticament dominant. El procés de normalització lingüística actualment en marxa augmenta encara més, per si calgués, la complexitat de la situació.

Finalment, el cas català és situat contextualment en els nivells espanyol, europeu, i, de fet, mundial, per tal com estarà exposat —i, en gran part, determinat— pels esdeveniments que succeeixin en aquests nivells. En el marc, doncs, d'una prioritització del català en les funcions públiques internes, concloc, però, la necessitat de la políglotització de la població com a únic camí de compatibilitzar la continuïtat i l'èxit del procés de normalització lingüística català —i de totes les altres comunitats lingüístiques demolingüísticament mitjanes o petites— i la cada dia més gran interdependència amb l'exterior.

Capítol 3

La diversitat i el contacte lingüístics

Les llengües no són diferents entre elles en el seu poder inherent, però els seus usuaris sí.

Stanley Lieberon

3.1 La diversitat

Les diferents maneres de parlar dels humans són el resultat dels esforços dels nostres predecessors i de nosaltres mateixos per tal de fer possible la intercomprensió i la cooperació humana. Són, de fet, però, un subconjunt —això, sí, molt important— del conjunt dels sistemes d'acció-significació que els humans hem anat consensuant per tal de fer possible que la nostra relació ens fos mútuament intel·ligible. Cada grup humà en convivència regular, habitual i continuada ha anat establint una sèrie de codis —és a dir, de comportaments regulars lligats a un sentit determinat— que fessin possible indicar-se els uns als altres els seus pensaments, informacions, idees, etc., respecte dels elements i dels processos d'acció pertinents per a la seva existència conjunta. Tot aquest pilot de convencions —que és justament allò que constitueix les cultures humanes— regulen significativament, per exemple, els moviments gestuals que produïm acompanyant —o no— el parlar, les preferències per un o altre vestit segons les ocasions, la forma de les interaccions que sostenim entre nosaltres —la conversa, les cerimònies, els rituals, ...— o bé les reaccions que podem o no mostrar després de determinades accions dels altres, etc. Els humans vivim socioculturalment organitzats en un món de sentit.

A fi de poder comunicar-nos amb la parla, els humans —organitzats habitualment en grups com a unitats de supervivència— hem anat creant un complex sistema sociosimbòlic capaç de representar a través de l'organització fonicosígnica o graficosígnica el nostre contingut mental sobre multitud d'objectes, esdeveniments, funcions, sensacions, i moltes altres dades, el qual ha esdevingut, així, susceptible de ser percebut i interpretat més o menys similarment per qualsevol altre individu

que compartís el codi¹⁴. Ampliats i modificats progressivament d'acord amb les necessitats històriques de les poblacions, aquests sistemes sociocognitius de comunicació constitueixen avui un element fonamental de l'actual configuració de la nostra espècie arreu del planeta i tenen un paper importantíssim en la transmissió cultural, en la mateixa possibilitat d'existència del pensament i en les relacions quotidianes de totes les societats humanes conegudes fins a l'actualitat¹⁵.

Atès, però, que, a diferència d'altres espècies animals, les nostres formes de comunicació no són genèticament establertes directament sinó creades, sostingudes o canviades i eliminades en el marc de l'experiència sociocultural, els sistemes de comunicació lingüística creats pels diferents grups humans són enormement nombrosos i diversos en la seva configuració estructural. Així, tot i compartir un mateix equipament biopsicològic d'espècie, la comunicació lingüística humana s'ha servit de multitud de formes i configuracions diferents, usades —si més no originàriament— en àrees de comunicació local o regional i amb diferències més o menys importants d'una localitat a l'altra en forma de *continuum*. La diversitat dels sistemes lingüístics és, doncs, un fet social consubstancial —si més no fins avui— a l'existència de la pròpia facultat humana de llenguatge.

Aquesta diversitat en els sistemes de comunicació lingüística que hem anant creant els humans varia en grau segons els termes de la comparació. Va des de diferències mínimes —per exemple, en el pla fonètic o simplement lèxic— entre parlars molt propers fins a sistemes absolutament diferents en tots els nivells de la seva estructura —entre codis usats en una punta o altra del planeta. En el pla escrit, la diversitat de solucions també s'ha produït i ha donat lloc, doncs, a més de les diferències estructurals dels sistemes orals, a l'ús de diferents codis de representació gràfica, igualment molt distints segons la distància en l'espai i en el temps.

Aquests sistemes de comunicació lingüística, com a respostes dels diversos grups humans a les seves necessitats de comunicació i de supervivència, segueixen la divisió de la humanitat en diferents conjunts més o menys grans, i amb més o menys intensitat d'intracomunicació. Així, el *continuum* de formes de parlar exis-

14. Els sistemes lingüístics, així, pertanyerien al «món 3» de Popper o la «noosfera» de Teilhard de Chardin, al costat de les idees, els productes culturals, altres llenguatges, nocions, teories, etc., els quals, tot i ser elements produïts i dependents, adquireixen una realitat i una autonomia objectives (vg. Morin, 1991:107-8). Com avisa Bourdieu (1987), doncs, «la llengua no és un codi pròpiament dit: només hi esdevé per la gramàtica, que és una codificació quasi jurídica d'un sistema d'esquemes informatius. Parlar de codi a propòsit de la llengua és cometre la *fallacy* per excel·lència, aquella que consisteix a posar en la consciència de les persones que hom estudia allò que hom ha de tenir en la consciència per comprendre allò que fan». Especialment en el marc de la lingüística de tradició estructuralista, cal tenir en compte, com assenyalen Auer & di Luzio (1988:2), que «cal una revisió més radical de la noció de sistema (...). Gumperz indica que la pròpia noció de «sistema» no pot ser un element inicial fonamental (*theoretical «prime»*) en lingüística. Al contrari, els sistemes lingüístics («varietats», «codis», «llengües», «dialectes», o el que sigui) són el *resultat* del més o menys centrat (categòric) ús de les estructures i dels processos lingüístics per part de la comunitat de parla». Per la meua part, al llarg del llibre, el terme «sistema» l'usaré en l'accepció clàssica de von Bertalanffy: «un conjunt d'elements interrelacionats entre si i amb el medi circumdant» (1981:263).

15. «Tot es troba contingut en el llenguatge, però ell mateix és una part continguda en el tot que ell conté. El llenguatge és en nosaltres i nosaltres som en el llenguatge. Fem el llenguatge que ens fa» (Morin, 1991:172).

tents sembla presentar major o menor grau de diferència segons les vicissituds històriques i segons el grau de relació entre els distints grups o comunitats humans. Molt probablement, com més grau de relació hi hagi hagut històricament, més s'haurà pogut anar produint el procés de coordinació i convergència lingüístiques per tal de facilitar l'eficàcia sòcio-comunicativa. No sempre, però, tots els grups pròxims a uns altres han arribat a crear exactament una idèntica forma de parlar. Establert, això sí, un important grau de mútua adaptació lingüística, l'organització històrica de cada unitat humana de supervivència —subètnies, ètnies, nacions, etc.— sembla deixar un marge més o menys important de diferències entre les varietats lingüístiques de cada grup o lloc, produïdes ja sigui per raó de factors anteriors o bé simplement per decisions diferents de cada comunitat concreta, segons l'atzar cultural. Cada subgrup d'éssers humans, però, situat en un espai geo-social concret tendirà sempre a mantenir la cohesió comunicativa i la màxima coordinació lingüística —llevat que es produeixin ruptures de la relació— amb els altres subgrups humans amb qui tingui contacte habitual i continuat. Amb el temps, cada unitat col·lectiva de supervivència haurà anat arribant de forma socialment espontània i, sovint, irreflexiva, al seguiment d'unes mateixes o semblants normes de comunicació, que, amb lleugeres diferències internes, poden diferenciar-se molt de les adoptades per altres conjunts socials allunyats, amb els quals no sostenen cap mena de relació habitual.

Aquesta separació de la humanitat en diferents col·lectius de màxima relació interna i mínima d'externa no ha produït, com era evident que així succeís, cap sistema lingüístic universal i comú sinó un munt de diferents sistemes alternatius, tots funcionalment vàlids i perfectament adaptats a les necessitats socioculturals globals dels seus grups de productors/usuaris. Les vicissituds històriques d'aquestes unitats de supervivència —guerres, annexions de les unes per les altres, dissorts econòmiques, desastres naturals, desplaçaments interterritorials, associacions polítiques, etc.— han influït en l'extensió, retroacció, fragmentació, associació, etc., de les unitats històriques en què els humans s'havien espontàniament organitzat. El resultat lingüístic és l'actual mosaic vernacular, sempre en moviment i susceptible de registrar canvi, adaptació o equilibri permanents, en el marc de les interrelacions dinàmiques de l'ordre sociocultural, segons el grau d'aïllament i de contacte dels col·lectius humans respectius.

Com més intens sigui el contacte entre poblacions que havien sostingut fins aleshores diferents sistemes de comunicació lingüística, més intensitat d'adaptació i de canvi tendirà a produir-se en tots o en algun dels grups, en favor sempre de la possibilitat d'intercomprensió. El grau d'adaptació de l'un o de l'altre dependrà de la correlació global de forces existent. La demografia, l'economia, la cultura, la política, etc., de cada un dels grups respecte de l'altre, aniran decidint gradualment i en diverses etapes el nou resultat lingüístic de cada interrelació històrica, en el marc d'un imbricat i complex sistema d'interinfluències dinàmiques globals.

La consciència per part dels éssers humans de l'existència de diversitat lingüística i de tot el que deriva d'aquest reconeixement ha depès precisament de la seva possibilitat d'exposició a aquesta diferència. Donat que sense distinció no hi ha percepció cal pensar que, molt probablement, una comunitat humana amb un parlar llargament consensuat i homogeni i sense contacte amb individus d'altres comuni-

tats, podria ser totalment inconscient del fet de la diversitat lingüística. És com el peix: deu ser el darrer a adonar-se de l'existència de l'aigua. Com que en molts casos, però, les comunitats humanes —si més no les més pròximes— poden haver tingut contactes ja siguin esporàdics o habituals, cal esperar que alguna forma de consciència de les diferències en el parlar pugui haver-se desenvolupat. Com interpreten, llavors, aquesta percepció? Què se'n deriva cognitivament parlant d'aquest descobriment? Com es conceptualitzen i categoritzen els parlars i els parlants diferents?

La primera conseqüència d'aquesta consciència de diversitat en el parlar pot ser la *identificació*: alguna gent parla diferent de com parla la meua gent. Ineluctablement, després d'haver-se fet conscient de l'existència d'altres formes de parlar, els individus que utilitzin la varietat no autòctona podran ser categoritzats, identificats i avaluats com a forasters i/o com a pertanyents a un determinat grup. La valoració que mereixi el grup serà probablement també transmesa a la valoració de la forma de parlar, la qual, així, es convertirà en element coadjuvador de la identificació grupal dels individus en relació.

Cal veure clar que, gairebé sempre, la producció de consciència de la diferència lingüística vol dir alhora consciència de la pròpia forma de parlar i, per tant, necessitat de referir-s'hi i, doncs, de disposar d'un terme per anomenar-la. En la representació popular tradicional, molt sovint la pròpia forma de parlar és anomenada amb un terme derivat del propi nom de lloc, com a categoria més a mà que pugui designar com es parla en aquell indret. Així hom pot pensar i declarar que parla «tortosí» o «cavero», o «lleidatà», per exemple. Aquestes denominacions poden ser bé substituïdes o bé alternades amb altres categoritzacions que, de forma inclusiva, relacionin el parlar local amb un conjunt supralocal de modalitats lingüístiques. El rètol supralocal, però, no és sempre un resultat espontani i consensuat dels diferents grups locals, sinó més aviat una influència en el pla cognitiu individual de les afirmacions vehiculades per institucions més o menys oficials que s'ocupen precisament de «definir» la llengua que parlen els individus d'una determinada àrea geo-sociopolítica.

El que es desprèn fonamentalment d'això, és, doncs, el fet que, molt sovint, el nom —i totes les altres categoritzacions de la realitat que en depenen— que els individus atorguen a les seves varietats lingüístiques, no procedeixen precisament d'una inspecció de les formes de comunicació per part del propi parlant sinó de les vicissituds dels contactes exteriors i de les influències que les institucions de prescripció lingüística puguin produir. És, per tant, perfectament possible parlar sense que un mateix hagi de saber *com* parla i *què* parla. La consciència sobre l'organització i característiques de les pròpies formes lingüístiques i el nom de la categoria «llengua» a què pertany o en què podria ser inclòs el parlar no es desprenen directament del fet de posseir i d'usar el codi; pertanyen en tot cas al nivell de la consciència i provenen d'activitats informatives i de vehiculacions socials exteriors al codi mateix i molt sovint a la mateixa comunitat local.

3.2 Els sistemes lingüístics com a fets sociopolítics

La generalització en moltes parts del món de l'alfabetització i instrucció obligatòries sobre la base d'un sistema habitualment centralitzat i quasi, o absolutament

dependent dels Estats, dipositaris de la legitimitat de la regulació de la vida pública— ha tingut conseqüències d'enorme importància sobre el pla lingüístic. Multitud de comunitats humanes han passat de ser parlants únicament de les seves varietats històriques locals o regionals —diguem-ne «vernaculars»— a ser instruits en un sistema lingüístic més o menys distant lingüísticament, categoritzat sempre, però, com la *llengua*¹⁶ correcta i legítima i dotada d'una denominació clarament establerta i fixada. Com a conseqüència d'aquest procés emmarcat en el macrofenomen que els sociòlegs qualifiquen de «modernització», molts individus que sempre havien anomenat el seu parlar amb un gentilici local i no se'ls havia ocorregut mai de valorar-lo com a correcte o incorrecte —o millor o pitjor— respecte d'algun altre, poden pensar ara que, en realitat, el seu sistema de comunicació lingüística no és res més que una forma corrupta i espúria de parlar l'idioma «x». Aquest idioma, usat pels encarregats de la seva difusió pràctica i ideològica en el sistema escolar i en la resta de la comunicació pública —oficial i no oficial—, suscita més que mai l'atenció dels individus i els obliga a prendre determinades decisions sobre el seu comportament lingüístic i sobre l'esquema de valoració de les formes de la comunicació verbal. Plenament i col·lectivament conscients ara de la diferència entre les varietats vernacular i «estàndard» —quan aquest sigui el cas— molts individus, parlants de modalitats diferents en més o menys grau de la vehiculada com a legítima, hauran de valorar si rectifiquen les seves formes o bé si les conserven, tot assumint, si és aquest el cas, les possibles avaluacions socials negatives del seu parlar a mesura que avanci la difusió de la nova varietat i de la nova ideologia. En aquest tipus de situacions, no és estrany que es pugui donar el cas que una comunitat amb parlars amb poques diferències i sense problemes d'intercomprensió i plenament adscribible a un mateix suprasistema lingüístic esdevingui amb el temps, per raó de fronteres polítiques que la puguin partir, dos col·lectius humans plenament convençuts que parlen dues *llengües* diferents i anomenades, òbviament, de manera diferent. No sembla anar desencaminada —encara que sigui metafòricament— la famosa frase que diu que «una llengua és un dialecte amb un exèrcit al darrera».

Des de l'òptica dels Estats i els poders polítics interessats a vehicular aquesta modalitat codificada i regularitzada, la «llengua» —tal com sempre l'anomenaran— assegurarà la intercomunicació general dels ciutadans de l'àmbit de sobirania corresponent i alhora en facilitarà la identificació «nacional», en tant que forma simbòlica gairebé materialitzadora de la «identitat» col·lectiva. Així, qualsevol nou Estat tendeix contemporàniament a dotar-se de bandera, d'himne i —si té els elements diferencials que ho possibilitin— de «llengua» nacionals. Sigui quina sigui la decisió que finalment adopti el poder polític constituent sobre la llengua o llengües oficials, la ideologia de la «llengua nacional» com a símbol alhora unificador internament i diferenciador externament de la comunitat política sembla ser molt pre-

16. El rètol *llengua* és sovint usat polisèmicament. Tant podem voler significar el conjunt més o menys divers de maneres de parlar típiques i pròpies d'un grup de població, segons una demarcació territorial determinada, com estrictament la varietat *estàndard* difosa i sancionada pel poder polític-acadèmic-mediàtic per a un determinat territori. Aquesta confusió té repercussions importants en especial en els grups de parlants de varietats no coincidents amb l'estàndard. Així, es pot sentir habitualment com es contraposa, per exemple, «català» a «eivissenc» o a «tortosí», quan és evident que aquests dos parlars són també «catalans».

sent, com a mínim, al llarg de tot aquest segle. Les «llengües» —en aquest sentit sociopolític— podran ser, doncs, objecte contemporani de disputa i conflicte entre les poblacions que puguin aspirar a dotar els seus codis del rang d'«oficials» i, per tant, a sentir-se col·lectivament dignificades o menystingudes per l'assoliment o no d'aquesta categoria per als sistemes lingüístics amb què s'identifiquen.

Com a objectes cognitius plenament conscients —i no només ja, doncs, com a *habitus* segons l'expressió de Bourdieu¹⁷— els sistemes lingüístics adquiriran la possibilitat de ser avaluats segons la seva significació social, ser associats amb identitats —personals i col·lectives—, emocions, sentiments, etc., i de generar, a partir de tota aquesta fenomenologia de cada individu i de cada grup, conductes a favor o en contra del seu ús social¹⁸. Tots els contactes entre la diversitat lingüística, així, tendiran a produir en la ment dels seus participants, consciència, avaluació i resposta conductual —canvi o continuïtat en les formes lingüístiques usades en totes o en determinades funcions sociosignificatives— amb les corresponents modificacions també en la competència comunicativa resultant. La conseqüència històrica de tota aquesta complexitat seran la continuïtat, els diferents tipus de canvis, o la desaparició dels centenars i centenars de sistemes lingüístics produïts i reproduïts des del passat per la humanitat.

3.3 Un paisatge ecodinàmic per al contacte lingüístic

Tenint en compte tot el que fins ara he anat exposant, quin fóra, doncs, el millor marc teòric des d'on entendre la sort de les varietats lingüístiques dels humans? És a dir, quin esquelet conceptual bàsic hauria de sostenir contemporàniament una sociologia de la cultura —en aquest cas, centrada en el fet lingüístic? Com ens podríem explicar més adequadament la vida, les vicissituds i la mort dels conjunts de formes lingüístiques usades pels humans en la seva intercomunicació, tenint en compte el fet intrínsec de la diversitat d'aquests conjunts?

Molt probablement, per poder respondre de manera apropiada a aquestes qüestions ens cal fer un nou salt de perspectiva, ara dins ja del camp lingüístic en concret. Les varietats lingüístiques no existeixen com a tals sinó en la ment i en l'acció dels individus en societat. Són abstraccions, per tant, de segon grau que construïm a partir de l'observació dels comportaments dels humans. La determinació de la seva existència, reproducció i canvi no depèn, precisament, d'elles mateixes sinó dels individus i dels comportaments i les idees que aquests vulguin practicar i sostenir. Per entendre, doncs, la vida de les varietats ens cal entendre globalment la vida sociocultural.

Quina és la millor manera de poder representar-nos el fenomen sociocultural, tot intentant seguir les recomanacions d'holisme i integració que abans he exposat?

17. Vg. Bourdieu, 1982:28, apartat 4.3.

18. «Els parlants tenen, com a individus, creences sobre la llengua (...). Aquestes creences poden motivar pràctiques lingüístiques, més o menys autoconscients, però en principi accessibles a la introspecció, que poden causar efectivament la modificació de la parla i que han de ser preses en consideració en intentar explicar aquest fenomen» (Pateman, 1987:99).

Una possible imatge, que podríem prendre com a hipòtesi de partida, que ens permetés entendre la globalitat tot reconeixent el paper i les propietats de cada part podria ser la del fet musical o coral. En la partitura orquestral o polifònica es fan observables les evolucions de cada un dels instruments o de les veus i alhora les del conjunt resultant de la superposició organitzada de cada un d'ells en la seqüència interpretativa de l'obra en conjunt, que és el que el compositor ha volgut que existís i que és el que el perceptor sent. El comportament de cada instrument no té sentit ni s'explica per ell mateix sinó precisament com a participant en un acord —en tots els sentits— global, orquestral o polifònic. Si algun dels instruments o veus participants canvia o altera la seva contribució sonora de manera sistemàtica l'acord musical global desapareixerà però podrà ser reconstruït —encara que no sigui en la manera prevista pel compositor, com en les improvisacions— a partir d'adequacions dels altres instruments o veus a la nova interpretació de la discrepant, arribant a crear un nou consens harmònic global que l'oient agrairà. Cal no oblidar que la partitura no és la música fins que algú no l'executa i que l'acte global no és pas complert si no hi ha algú que l'escolta i que experimenta mentalment el conjunt dels sons o de les veus. Els esdeveniments de la realitat, doncs, poden descriure's en tant que melodies independents o en tant que acords harmònics entre diverses melodies diferents. Vistos linealment se'ns poden aparèixer com a melodies soles i aïllades que semblen respondre a aquesta linealitat¹⁹. Vistos, però, com a acords harmònics, cada fragment melòdic de cada instrument o veu, per exemple, és determinat per les seves relacions amb els altres sons que *simultàniament* coexisteixen. És clar, doncs, que cal anar en compte a no pensar únicament com a «melodia» allò que existeix de fet com a «harmonia».

Aquesta metàfora de treball —que, evidentment, no intenta ser una còpia exacta de la realitat social sinó una pura eina heurística, perfectible o rebutjable— pot permetre'ns d'intentar entendre i d'exposar organitzadament i de forma alhora separada i interrelacionada els elements que crec més pertinents respecte de la seva intervenció en la determinació del comportament lingüístic dels humans en situacions de diversitat i contacte. Anirem, doncs, construint un pentagrama per a cada una de les veus o instruments sense oblidar mai la seva interrelació amb els altres pentagrames entre els quals es creen relacions d'interdependència harmònica. Si voleu no és res més que aplicar la visió de sistemes, on cada nivell —malgrat la seva individualitat— forma part d'un conjunt interrelacionat de múltiples nivells la cooperació de tots els quals produeix un determinat comportament o producte global capaç de ser percebut per algun ésser humà i d'influir-lo. La nostra partitura contindrà bàsicament, de moment, la línia de les ments, la de la interacció social, la dels grups humans i la del poder polític, tot pressuposant contínuament que és percebuda i escoltada amb atenció per éssers humans que, finalment, són els únics que li poden atorgar existència i justificació i que orienten la seva acció —per exemple, ara ballant en una direcció o en una altra i segons el ritme— d'acord amb les evolucions —harmòniques o desharmòniques— resultants del conjunt.

19. Això és el que habitualment ocorre en l'estudi de les llengües humanes: «s'estudien sovint com a fets especialitzats divorciats dels éssers humans.» (Elias, 1991:41).

Dessota d'aquesta metàfora musical hi ha la idea fonamental que la diversitat i el contacte lingüístics i els seus efectes han de ser explicats en un marc de relacions ecosistèmiques entre el fenomen lingüístic i els altres factors de la realitat. Parlar, doncs, serà vist com un subconjunt de l'acció social global, amb característiques pròpies però també sotmès a les determinacions generals de qualsevol conducta social. L'ús lingüístic és conceptualitzat com una activitat ecodependent sociocognitivament regulada. Precisament per això s'explica el seu caràcter canviant d'acord amb els esdeveniments que, en general, puguin experimentar els grups humans²⁰. Els comportaments lingüístics poden viure estabament i amb acord harmònic amb la resta de plans socioculturals però s'han d'adaptar de manera general als canvis que es puguin produir en el conjunt de les altres línies de la partitura²¹. Canvis, per exemple, en les representacions i en els valors socials, en les maneres de relacionar-se, en la composició grupal de la societat, en els aspectes econòmics i tecnològics, en els de l'organització política, etc., repercutiran generalment en el pla lingüístic i obligaran els humans a readaptar-se quant a les seves formes comunicatives o a passar etapes de tensió fins a aconseguir un nou equilibri que eviti una readaptació traumàtica o radical respecte de l'ordre abans existent. En els conflictes amb important repercussió lingüística, els codis no només seran mitjans de comunicació sinó que accentuaran el seu caràcter de, com diu Le Page (1964), *mitjans de comunicació* i podran esdevenir, així, objectes simbòlics conscients d'alta sensibilitat i influència sobre el comportament.

20. Aquest fet es pot entendre també des de la metàfora hologramàtica que estableix que cada part conté, en certa manera, l'altra. La dimensió lingüística conté, doncs, les altres dimensions. De fet, cap realitat no es pot comprendre de manera unidimensional (vg. Morin, 1992:92).

21. Així, d'acord amb Lieberson, «el comportament lingüístic és vist com una forma d'adaptació a un conjunt de condicions institucionals i demogràfiques en la societat, en concret, la composició lingüística i ètnica de la població, el grau de segregació, la distribució laboral generada per l'estructura industrial de la societat, i l'edat» (1970:14). Lieberson no inclou en les forces bàsiques d'influència l'escola perquè considera aquest factor parcialment influït pels altres factors ja enumerats, opinió de la qual discreparia, tenint en compte els casos de subordinació política en què cap de les variables esmentades no pot explicar, per exemple, l'absència del codi propi en el sistema educatiu.